

YAYIN TANITIMI / BOOK REVIEW

Süyümbike'nin Gözyaşları: İdil-Ural Türklerinin Doğu Asya'ya Göçü Fotoğraflarla Bir Göç Hikâyesi

Büşra SİRKECİ*

Künye: *Süyümbike'nin Gözyaşları: İdil-Ural Türklerinin Doğu Asya'ya Göçü Fotoğraflarla Bir Göç Hikâyesi*, Ali Merthan Dündar, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Ocak 2022, 292 sayfa.

92

Giriş

Bir fiziksel, ekonomik, siyasal, sosyal veya kültürel ortamdan bir başkasına geçiş olarak tanımlanan göç (Gümüş, 1997: 243) Türk tarihinin ana hatlarını oluşturmuştur. Yüzlerce yıl ve binlerce kilometre süren kalıcı göçlerden zorunlu göçlere, işgücü olarak gidilen ulus devletin parçası haline gelinen yakın zamanlı göçlerden siyasal sürgünlere, ülke içinde hayvancılık amaçlı kısa dönemli dikey göçten dinsel göçlere göçün her çeşidi her devir ve coğrafyada Türk millî kimliğini oluştururken öte yandan bu kimliğin korunması önündeki en önemli engellerden birini de teşkil etmiştir. Türkistan'ın işgali ve Anadolu'daki Türk medeniyetinin zayıflamasıyla düşüşe geçen Türk fikir dünyasında uyanış ve yenileşme hareketinin yuvası olmuş İdil-Ural Türk toplumunun göçleri de gerek fikir dünyamıza etkileri gerekse yeni topraklarda bıraktıkları Türk imajı açısından oldukça önemlidir. Bu yazının konusunu oluşturan Dündar'ın "Süyümbike'nin Gözyaşları: İdil-Ural Türkleri'nin Doğu Asya'ya Göçü" adlı eserinde İdil-Ural Türklerinin I. Dünya Savaşı sonrasında

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yenimahalle/Ankara. E-posta: sirkeci.busra@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8744-0823.

Doğu Asya'ya göçünü "Fotoğraflarla Bir Göç Hikâyesi" adlı alt başlığıyla görsel bir öykü şeklinde yazınımıza kazandırılmıştır.

"Geçmişten Geleceğe Doğu Asya'da Türk İslam Varlığı" adlı YTB projesi kapsamında desteklenen eser, 20 yıllık çalışmanın ardından akademik çalışmalar, hatıratlar, arşivler ve tanıklardan elde edilen bilginin süzülmesiyle 292 sayfadan müteşekkil Ocak 2022'de yayımlanmıştır. Eser Doğu Asya'daki Türk toplumunun her anına ait görsel tanıklıklarla sosyal bilimlerin hemen her alanındaki araştırmacıların faydalanacağı bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Türkçe-İngilizce olarak hazırlanan eserin İngilizce kontrolü Stephen Harper tarafından yapılırken Abdullah Gündoğdu Tatar Türkçesi ile yazılan metinlerin günümüz Türkçesine çevirisini üstlenmiştir. Gerek Waseda Üniversitesi arşivleri gerekse Tokyo Mekteb-i İslâmiyesi arşivlerinin incelenmesi, söz konusu mekânlarda fotoğraflama çalışmaları yapılması, tanık görüşmeleri ve hatıratların incelenerek görsellerin arkasındaki hikâyenin ortaya çıkarılması ile 500'den fazla görselin tasnifli şekilde araştırmacılara sunulması eserin alanyazında önemli bir boşluğu doldurmasını sağlamıştır. Dünder eserine konunun çerçevesini çizecek bir makale ile giriş yapmış ardından seçilen görselleri kronolojik ve tematik olarak göçün öyküsünü anlatacak şekilde sıralamıştır. Aşağıda önce başka kaynakların da yardımıyla yazarın giriş makalesinin genel çerçevesinden bahsedilecek ardından fotoğraflar hakkında genel bilgiler verilecektir.

İdil-Ural Türklerinin Doğu Asya'ya Göçü Hakkında

Yayılmacı politikalar dünyanın her yanında devam ederken medreseleri zayıflayan, uluslararası alanda geçerli yeni devlet anlayışına hâkim yönetici kadrolar yetiştiremeyen, Rusya ve Çin gibi ekonomik ve siyasi geleceğini batıya ilerlemekte gören iki büyük ülkenin yolu üzerinde iç karışıklıklarla yoğrulan Türkistan, 19. yüzyılda bu iki devlet tarafından tamamen işgal edilmiştir. İdil Nehri ile Ural Dağları arasında yaşayan Türklerin göç ettikleri coğrafyalardan biri de Doğu Asya olmuştur. Bu dönemde Türklerin Çin, Kore ve Japonya'ya gidişleri Dünder'a göre üç farklı dalga ile gerçekleşmiştir (2022: 9). 1- Trans Sibirya demiryolu inşası sırasında, 2- Bolşevik İhtilâli yıllarında, 3- Büyük Açlık Dönemi'nde.

Demiryolu inşası sırasında çalışan işçiler, bu işçilerin aileleri, Türklerin ihtiyaçlarını karşılama amaçlı ticari faaliyet yürüten Türkler demiryolu hattı boyunca yerleşmeye başlamıştır. Burada dikkate değer ilk yerleşim 1937'ye kadar Doğu Asya Türklüğünün kültürel

merkezi olacak olan Harbin olmuştur. Harbin’de cami, okul ve matbaa faaliyetlerine başlayan Türkler bunun dışında Çin’deki köy, şehir ve istasyonlarda 25’ten fazla yerleşim birimi oluşturmuştur. Bu durum topluluğun oluşan ticaret ağı vasıtasıyla Japon pazarına erişimine imkân sağlamıştır. Harbin’de İnanet Mektebi ile okullaşmayı başlatan Ahund Ginayetullah Selimet ise vefatının ardından Feriköy Mezarlığı’na defnedilmiştir. O dönem Japon etkisinde olan Kore yarımadası da Japonya’ya geçiş için Türklerin uğrak yerleşim yerlerinden olmuş, Kore’de Seul, Pusan, Daegu ve Incheon gibi önemli şehirlerde yine topluluğun yapısını oluşturan cami, okul ve cemiyet binaları inşa edilmiştir. Eserde Kore’de yerleşen Türklerin savaş ile birlikte Türkiye ve ABD’ye göç ettikleri bilgisi verilmiştir. İdil-Ural Türklerinin Japonya ile münasebet ve temasları ise Çin ve Kore’den farklı bir göç izlemiştir.

Japonya ile ilişkinin temelinde henüz 1905 yılında Rusya aleyhine sonuçlanan Rus-Japon Savaşı ile bölgede yayılan Japon imajı yatmaktadır. Çarlığın bu çalkantılı yıllarında devrimci hareketlerle baskıcı Çarlık arasındaki mücadeleyi kayıtsızlıkla Rus iç mücadelesi olarak gören Türkler arasında 1904 yılında Kazan’da kurulan “Hürriyet” adlı yer altı teşkilatı Türkleri Rus ordusundan kaçmaya teşvik etmiştir. Japon galibiyetinin Rus yönetimini yeni ve büyük karışıklıklarla zorlaması Rus işgali altındaki Türkler arasında heyecanla karşılanmıştır. Bu dönemde Avrupalıyı yenen Asyalı Japonya modelinin örnek alınması fikri yayılmaya başlamıştır. Hatta Abdullah Tukay 1906’da bölgedeki Türklerin Mikado (Japon İmparatoru)’nun Müslümanlığı kabul ettiğine dair inançları olduğunu dile getirmiştir (Kırımlı, 2010: 65-68).

Rusya’da 1917 sonrası başlayan iç savaşla birlikte Asya politikasını uygulamak isteyen Japonya, daha önce Çin’in etnik yapısını incelerken potansiyel müttefik olarak tespit ettiği Müslüman Türkler ile temasa geçmeye karar vermiştir. Döngeler ve Çin’in Türk-İslam nüfusu için hazırladığı politikayı Rus işgali altındaki bölgelerde uygulamak istemiştir. Henüz Rus aleyhtarı bir Osmanlı vatandaşı iken Âlem-i İslam seyahatnamesi ile Japonya’yı tanıtan Abdürreşid İbrahim Efendi, 1904’te İstanbul’dan gönderildikten sonra Rusya’da zemstvo ile temasa geçmiş ve İdil-Ural Türklerinin sorunlarını Çarlık yönetimiyle çözebileceğine inanmıştır (Kırımlı, 2010: 69). Bu faaliyetleri başarısız olan Abdürreşid İbrahim Efendi yeni bir müttefik olarak Japonya’yı görmüş ve ilk temas onun üzerinden gerçekleşmiştir. Japonya liderliğinde birleşmiş bir Asya fikrini

savunan milliyetçi Toyama Mitsuru ile yakın ilişkisi ile bilinen Abdürreşid İbrahim Efendi, İdil-Ural'dan öte tüm Müslüman Türklere uygulanmak istenen Japon politikalarının elçisi olarak görülmüştür. İlerleyen dönemde şehzade Abdülkerim Efendi'nin hilafeti politikasıyla da adı anılacaktır (Bakınız: Ali Merthan Dünder, Şehzade Abdülkerim Efendi'nin Japonya'nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine, Bilig, S.66, s.72-92, 2013). Japonya'nın İslam politikasındaki tek eksik ise Japonya'da Hintliler hariç Müslüman nüfusun bulunmaması idi. Bunun üzerine 1920'lerden itibaren İdil-Ural Türklerinin göçüne izin verilmiştir.

Yokohama, Tokyo, Kobe, Osaka ve Nagoya şehirleri bölgedeki ilk Türklere ev sahipliği yapmıştır. Tokyo'da genellikle kumaş ve hazır giyim işleri ile meşgul olan Türkler 1924'te Başkurt Abdulhay Kurbanali'nin gelişi ile birlikte sistemli bir topluluk yapısına kavuşmuştur. Mahalle-i İslâmiyeler, toplu Cuma namazları, Müslüman derneği, okul gibi yapılaşmalar başlamış, 1928 Harf Devrimi'nin ardından Türkiye'de kullanılmaz hale gelen eski harfli matbaaların satın alınması ile Japon propagandası yapan neşriyatlar kutsal kitap ve diğer dinî kitaplar ile birlikte tüm Asya'ya gönderilmeye başlanmıştır. Türkistan'da Japon hâkimiyeti için yapılan propagandanın amacına ulaşmadığı göz önüne alınırsa bu faaliyetlerin Doğu Asya'daki Türk kimliğinin korunmasına daha çok katkı yaptığı söylenebilecektir. Bu durum Atacan'ın (1997: 259) göç edenlerin dinî değerlerini yeni yurtlarında yeniden üretme yoluyla sürdürdüğü söylemine de paralellik göstermektedir.

Ayaz İshakî'nin 1933'ten sonra yoğunlaşan faaliyetleri ile Japonya'daki Türk toplumunda Kurbanali ve İshakî grupları şeklinde bölünme sinyalleri görülse de Türk Büyükelçiliği'nin girişimleri ile Tokyo Türk Cemiyeti adı altında birleşim sağlanmıştır. Bu arada Kurbanali Ruslara jest yapma niyetindeki Japonya tarafından sürgün edilmiş, Japonya ise yönünü güneydoğu Asya'ya çevirmiştir.

Dünder, Kobe ve Nagoya gibi Türklerin çok az nüfusla yaşadığı şehirlerde dahi cami, dernek, okul yapılaşmasını ihmal etmemesinin kimliği korumada başlıca rol oynadığını belirtmektedir. Gerçekten de özellikle Tatar olarak isimlendirilen İdil-Ural Türklerinde olmak üzere tüm Türk toplumlarının hayatta kalma başarısının bu teşkilatlanma yeteneğinde yattığı görülmektedir. Thomae-Venske başka bir devirde başka bir coğrafyada karşılaştığı Türkler için benzer bir tanımlama yapmaktadır: "İkamet süresi herhangi bir önem taşımaz. Türkler

kendi çevrelerine kimseyi görmeyecek şekilde kapanırlar. Onlar, kendi dünyalarında yaşarlar. Önemli olan buraya hangi değerlerle geldikleridir” (Gümüş, 1997: 244). Thomae-Venske değerleri koruma konusunda doğru bir tespitte bulunsa da dış dünyaya kapanma konusunda yanılıyor olmalıdır. Türk grup psikolojisi göz önünde bulundurulduğunda dış dünyaya ilgisizlik değil iç dünyaya duyulan sadakat öne çıkmaktadır. Ayrıca İpek’in de belirttiği gibi içlerinde Ayaz İshakî’nin de bulunduğu az sayıda da olsa Türkistanlı aydın Panslavizm’in Türklük ve İslâmiyet için tehlikesini tecrübe etmişlerdir (İpek, 2006: 343). Bu tecrübe onların Japon yayımlarına karşı kimliklerini koruma isteğini artırırken onların faaliyetlerine tamamen kayıtsız kalmamalarını da sağlamıştır. Nitekim gerektiğinde Japon toplumuna entegre olmakta sıkıntı çekmedikleri görülürken öte yandan anavatana dönüş fırsatı ortaya çıktığında tereddüt etmemişlerdir. Türk-İslam eğitimi pozitif bilimlerin yanında din ve değerler eğitimi de içerdiği için yabancı okulların eğitimi yeterli görülmemiştir. Dolayısıyla dinsel ve eğitimsel bu yapılaşmalar Japonya’da doğan neslin öz kimliğinden kopmaması için en önemli kaynaklar olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası Kore’deki Türkler Türk askeri ile yakından ilgilenmiştir. Kore ve Japonya’daki Türklerin tamamına yakınının 1953 sonrasında Türk vatandaşlığına geçtiği ve arkalarında olumlu bir Türk imajı bıraktıkları eserde belirtilmektedir. Bir kısım Türklerin ABD’ye göç ettiği bilinmekle birlikte Dünder günümüzde 10-15 ailenin halen Japonya’da ikamet ettiğini bildirmektedir.

Fotoğraflarla Göç

Çalışmanın, konunun akademik yönünü oluşturan yaklaşık 20 sayfadan maada tamamen fotoğraf arşivinden oluşması onun hakkında bir tanıtım yazısı yazmayı zorlaştıran başlıca etmen olmuştur. Görsel arşiv niteliğindeki çalışma tarih kitaplarında okunarak anlaşılacak hisleri aktarma konusunda ne kadar başarılı ise bu hisleri tekrar yazıya dökmek de o kadar zorlaşmıştır.

Geniş arşivde topluluğun gurur duyduğu üyelerinin yüzlerinden belli olan okulları, öğrencileri ve öğretmenleri en sık rastlanılan fotoğraflar arasındadır. Okullardaki Türk bayrakları, Atatürk köşeleri, Türkçe sözlerle bezenmiş duvarları hemen her fotoğrafta kilometrelerin millî duygudaşlığa ve ortak ülkeye engel olmadığını gözler önüne sermektedir. Gerek millî bayramlarda gerekse Japon bayramlarında Doğu Asya Türklüğünü temsil eden, Türkiye’den giden öğretmen, sporcu, devlet görevlisi veya asker gibi misafirleri

karşılama grup aidiyeti bilinciyle bir araya gelen insanların yüzleri her sayfada okuyucuyu karşılamaktadır.

Fotoğraflarda yalnızca suretler değil hikâyeler de ölümsüzleşmiştir. Dinî eğitim için El-ezher'e gönderilen ve oradaki olumsuz koşullardan ailelerinin isteği üzerine Türkiye Cumhuriyeti tarafından kurtarılan, şerefli Türk subayları olarak yıllar sonra Kore Savaşı'na giderek aileleri ile buluşan İdil-Ural kökenli Japonya doğumlu Türk çocuklarının sınır aşan hikâyeleri bu sayfalarda kayıtlıdır. Kore'deki Türk subayları ile evlenip anavata dönen Türk kadınlarının gelinlik modellerinden Japon devlet görevlileri ile görüşmelere, Atatürk'ü anma törenlerinden Türk vatandaşlığına geçişe kadar Doğu Asya'da İdil-Ural Türkleri her halleri ile bu görsel öyküde yerini almaktadır.

Eserde ceditçiliğin neferlerinden Musa Carullah Bigiyev, gazeteci Muhsin Çapanoğlu, Tohtabay Turdizade, Mahmut Muhiti, Tokyo Cami müezzini Zeki Sıddık, Türkiye'den giden öğretmen Sıddık Urgan Bey, Tokyo Türk Cemiyeti Başkanı Hoca Ahmet Vahap, kumaş tüccarı Ahdem Ahmedov gibi Doğu Asya'daki Türk toplumu için öne çıkmış birçok kişinin hayatından kesitler görmek mümkündür. Ayrıca Kore 6. Türk Tugayı komutanı Tuğgeneral Hilmi Giray, Türk İrtibat Heyeti başkanı Kr. Albay Sırrı Öktem ve genç bir subay iken Mektebi İslâmiye'yi ziyaret eden Kenan Evren de arşivde yerini almaktadır. Çalışma Türkoloji çalışmaları ile tanınan Okubo Koji ve 3. ülkelerden gelen yabancı temsilcilerin Türk toplumunu ziyaretlerine şahitlik eden fotoğrafları da içermektedir.

Dündar'ın çalışması diaspora çalışmaları açısından grup aidiyeti ve millî-dinî kimliğin korunması konusunda vaka çalışması olacak nitelikteki Doğu Asya Türk toplumunun incelenmesi için oldukça verimli bir ana kaynak olma niteliği taşımaktadır. Nitel bir tarih çalışması olarak Türk Siyasi Tarihi açısından önem arz eden Japon ilişkilerini aydınlatmada da önemli olduğu açıktır. Sosyoloji, eğitim ve din çalışmalarında bölgedeki Türk-İslam varlığını çalışacak araştırmacılar için vazgeçilmez bir eser olacaktır. Tüm bunların yanında elimizde tuttuğumuz bu kitabın birkaç neslin sancılı ve sevinçli anlarıyla göç hikâyesi olduğunu unutmak mümkün değildir.

Eserin alanyazında önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Çalışmanın nitel ve görsel olması onu önceki çalışmalardan ayıran en önemli özelliği olarak belirtilebilir. Tam da bu nedenle eserin anlatılması oldukça zorken, okunması bir o kadar

keyifli, verimli ve hızlı olmaktadır. Türk göçlerinden birinin görsel bir öyküye dönüştürülmesi genel Türk tarihi öğretimi açısından yol gösterici bir yöntem olacaktır.

KAYNAKÇA

ATACAN, Fulya (1997). Tarikat ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç, DİE Matbaası, Ankara.

GÜMÜŞ, Adnan (1997). Göç, Din ve Asimilasyon, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç, DİE Matbaası, Ankara.

İPEK, Nedim (2006). İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon.

KIRIMLI, Hakan (2010). Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), TTK, Ankara.